

SAMENVATTING

De geestelijke verzorging in Nederland is in transitie. Als gevolg van culturele en maatschappelijke veranderingen op het gebied van religie, spiritualiteit en zorg moet zij zichzelf opnieuw uitvinden. Zij ontwikkelt zich steeds meer van een levensbeschouwelijke activiteit op het publieke erf naar een maatschappelijk gelegitimeerde vorm van professionele begeleiding. In dit perspectief wordt de vraag naar de methodiek van de geestelijke verzorging relevant. Werden voorheen doel en methode diepgaand bepaald door de specifieke levensbeschouwelijke traditie waarin de geestelijk verzorger zijn thuisbasis had, in een nieuwe constellatie moeten doel en methode verantwoord worden in algemeen inzichtelijk discours. Hierin moet duidelijk gemaakt worden op welke manier en langs welke weg geestelijke verzorging mensen goed doet. Dat is het oogmerk van deze studie die gaat over doel en methode van de geestelijke verzorging. De aandacht is daarbij niet gericht op concrete methoden en methodieken, maar op de methodische structuur van de geestelijke verzorging als geheel. Waar zijn geestelijk verzorgers op uit en welke beroepsspecifieke redenen hebben ze om te doen wat ze doen? Deze onderliggende methodische structuur is in deze studie benoemd als 'basismethodiek'. Deze term gaat uit van een pluraliteit aan methodieken maar veronderstelt tegelijk een onderliggende eenheid die samenhangt met de eigenheid van de discipline. Er is op dit moment in het Nederlands taalgebied geen studie die de methodische eigenheid van de geestelijke verzorging systematisch in beeld brengt. Dat is niet alleen een belemmering bij de maatschappelijke legitimatie, maar ook bij de ontwikkeling van het vak. De formulering van een basismethodiek helpt niet alleen individuele geestelijk verzorgers om hun dagelijks werk te structureren, maar ook om bestaande methoden en methodieken doelgericht en bereflecteerd in hun praktijk te integreren. Het geeft richting aan de methodiekontwikkeling van het vak en helpt om de discipline van de geestelijke verzorging te profileren ten overstaan van andere zorgdisciplines.

De studie bestaat uit een theoretisch en empirisch deel. In het theoretisch deel worden de theoretische basisconcepten verkend en bestaande methodische benaderingen geïnventariseerd. In het empirisch deel wordt gekeken naar de wijze waarop de ontwikkelde theoretische concepten in de praktijk te herkennen zijn. Op basis van wat in deze beide delen is gevonden wordt aan het slot een basismethodiek geformuleerd.

Geestelijke verzorging is een praktijk van zorgende begeleiding. Hoofdstuk 2 gaat daarom uitgebreid in op de begrippen zorg, begeleiding, praktijk en methodiek. Op basis van een aantal filosofische en zorgethische denkers wordt zorg gezien als een menselijk antwoord op de kwetsbaarheid en fragiliteit van het bestaan, die bestaat in een specifieke configuratie van 'zorgen voor', 'zorgen dat' en zorgvuldigheid. De praktijk van het zorgen wordt gestructureerd door zowel een doel- als een substantiële rationaliteit. Zorg is ethisch gefundeerd, relationeel gekwalificeerd en al dan niet professioneel georganiseerd. Een praktijk wordt gedefinieerd als een geheel van sociaal gevestigde handelingen bijeengehouden door een intrinsieke doelgerichtheid. Het onderscheid tussen actor- en praktijkperspectief helpt om de methodische structuur van de geestelijke verzorging in beeld te krijgen. Er wordt een methodische weg zichtbaar als we zien hoe een geestelijk verzorger het contactdoel (het doel wat hij wil nastreven in het contact met een cliënt) verbindt met het praktijkdoel (het doel van de praktijk als geheel). Geestelijke verzorging is echter niet alleen een vorm van zorg, maar ook een vorm van professionele begeleiding. Begeleiding is een activiteit waarin de ene mens de ander (individueel of groepsgewijs op basis van een specifieke expertise in een functionele relatie beïnvloedt met het oog op (bepaalde aspecten van) diens welzijn. Omdat methodisch werken binnen de beroepsgroep niet onomstreden is, is het noodzakelijk helder te krijgen wat het inhoudt. Aangesloten wordt bij het methodiekbegrip van Donkers, die methodisch werken ziet als zelfregulering met het oog op het realiseren van een bepaalde waarde. De basismethodiek tenslotte wordt als volgt gedefinieerd.

Een basismethodiek is een manier van werken die voortvloeit uit de doelstelling of centrale waarde van de praktijk en die in regulerende of kwalificerende zin ten grondslag ligt aan alle gebruikte methodieken.

Omdat in de basismethodiek gezocht wordt naar beroepseigen overwegingen voor het handelen van de geestelijk verzorger gaan de hoofdstukken 3 t/m 5 in op het beroepseigene van de geestelijke verzorging. Hoofdstuk 3 gaat over het domein van het beroep. In aansluiting aan de beroepsstandaard van de beroepsvereniging (VGvZ) wordt het zingevingsproces als het domein van het vak aangewezen. Het wordt

opgevat als het proces waarin mensen antwoord geven op 'het leven zelf', inclusief wat het leven overstijgt. Het rust op het beschouwend vermogen van de mens en wordt uitgelokt door de ervaring van de contingentie, de breuklijnen en de ambiguïteit van het bestaan. Het heeft een spirituele bron: het radicale geraakt en gevormd worden door de (A)nder en het (A)ndere. Het wordt bemiddeld door culturele zingevingstradities van religie, levensbeschouwing en wijsheid die aan ons individuele bestaan vooraf gaan. De locus van het zingevingproces is de 'persoonlijke ruimte' waarin een mens bij zichzelf is en in de fysieke en morele ruimte oriënteert. Dit laatste heeft een belangrijke consequentie voor de begeleiding. Begeleiding bij zingeving kan slechts plaats vinden als men elkaars persoonlijke ruimte betreedt. In een verantwoording van veel gebruikte begrippen wordt religieuze zingeving als een bijzondere vorm van zingeving gezien. In religieuze zingeving wordt op karakteristieke wijze omgegaan met het ultieme. Daarin maakt men zich een voorstelling van wat er voorbij de grens van het ultieme zou kunnen zijn, ziet het eigen leven in het licht daarvan en wijdt zich vervolgens daar aan toe.

Wie wil begeleiden bij het zingevingproces moet zicht krijgen op hoe het in dat proces toegaat. Daarom staat hoofdstuk 4 stil bij de infrastructuur van het zingevingproces. Een psychologische benadering van dit vraagstuk schiet te kort, omdat het zingevingproces weliswaar bestaat in psychologische processen, maar daartoe niet gereduceerd kan worden. De keuzevrijheid en de evaluatieve aspecten die essentieel zijn voor het zingevingproces blijven buiten beeld. Een uitsluitend psychologische benadering gaat bovendien voorbij aan de inhoudelijke aspecten van het zingevingproces: wélke zin wordt gezocht? Daarom wordt in de deze studie een begripshistorische benadering beproefd op basis waarvan een 'zingevingprocesmodel' wordt gepresenteerd. De begripshistorische verkenning onthult drie verschillende gestalten van zin: *ervaring van verbondenheid, betekenisgeving en motivatie tot handelen*. Deze drie gestalten zijn niet tot elkaar te herleiden, maar wel op elkaar betrokken. Het zingevingproces wordt in beeld gebracht door te kijken naar de wijze waarop deze drie zingestalten zich tot elkaar verhouden. Het zingevingproces wordt uiteindelijk als volgt gedefinieerd.

Het proces waarin mensen in antwoord op het appel van 'het leven zelf', vanuit een ervaren verbondenheid met wat is, door middel van betekenisgeving komen tot een motivationele betrokkenheid, teneinde zich met het leven te engageren en daarin te participeren.

Begeleiding bij het zingevingproces komt in beeld als er fricties bestaan tussen deze zingestalten. De begeleiding kan aanhaken bij elk van de drie zingestalten. Begeleiding bij zingeving betekent niet alleen hulp bij betekenisgeving, maar kan ook het bezorgen van verbondenheidservaring inhouden of het ondernemen van een gezamenlijke actie (al dan niet ritueel). Een interventie in de ene gestalte heeft invloed op de andere twee.

Aandacht wordt gevraagd voor de ethische dimensie die in elk van de zingestalten aanwezig is. Op alle niveaus is er sprake van een evaluatief moment: er wordt ergens 'ja' (en 'nee') tegen gezegd. Daarom vindt het zingevingproces zijn locus in dezelfde ruimte als waarin ook de ethische beslissingen worden genomen. Deze evaluatie wortelt in een pre-reflexief en radicaal geraakt worden door het appel van het leven zelf (spiritualiteit) in deze zelfde persoonlijke ruimte.

Het zingevingproces speelt zich af tussen de polen van mens en wereld en heeft een circulair en dialectisch karakter. Het gaat niet alleen om de betekenis die het leven in de wereld voor mij heeft, maar ook om de betekenis die ik voor de wereld heb. Het leven doet iets met mij, maar ik doe ook iets met het leven. Het resultaat van dit hele proces is engagement met en participatie in het leven.

Het zingevingproces heeft een narratieve grondvorm. Het manifesteert zich in de verhalen die mensen vertellen. Door middel van (fragmenten) van verhalen formuleren mensen de zin in hun leven: wie ze zijn, met wie of waarmee ze verbondenheid ervaren, welke betekenissen dingen en mensen voor ze hebben, waardoor ze fundamenteel geraakt zijn en welke weg ze voor zich zien. Begeleiding bij zingeving gebeurt daarom in hoge mate in de vorm van het omgaan met verhalen, hun functie en werking.

In hoofdstuk 5 wordt de overgang gemaakt van het zingevingproces naar de begeleiding bij zingeving: de geestelijke verzorging. Onderzocht wordt wat als doel - de centrale waarde - van de praktijk kan gelden. Eerst wordt naar een antwoord gezocht in de praktische theologie. Een analyse van de verschillende typen pastorale zorg laat zien dat elk type een eigen - meest impliciete - doelstelling heeft, die dan ook weer om een eigen soort begeleiding vraagt. Een analyse van de breed aanvaarde functies van pastorale zorg, zoals geformuleerd door Clebsch en Jaeckle laat zien dat het doel van pastorale zorg gelaagd is en door de tijd heen kan wisselen. Het roept de vraag op naar een overkoepelend praktijkdoel. Vier recente praktijkdoelomschrijvingen voor de geestelijke verzorging worden geanalyseerd. Zij zijn alle gelaagd

geformuleerd en die gelaagdheid laat op zichzelf al iets zien van een methodische structuur. Maar als structurende praktijkdoelomschrijvingen schieten ze te kort vanwege hun complexe en diffuse karakter. Een belangrijk manco is ook dat de relatie met het algemene welzijnsdiscours onvoldoende gelegd wordt. Daarom wordt een eigen benadering geboden die vertrekt vanuit het begrip welzijn. De volgende conclusies worden getrokken:

- Het praktijkdoel van de geestelijke verzorging kan geformuleerd worden als existentieel welzijn en existentieel welzijn kan gedefinieerd worden als ‘welzijn met betrekking tot de verhouding tot ‘het leven zelf’.
- Existentieel welzijn is geen factor naast andere vormen van welzijn, maar iets onderliggends dat de overige vormen van welzijn inkleurt, structureert en integreert.
- Existentieel welzijn wordt op interactioneel niveau zichtbaar in engagement met en participatie in het leven.
- Existentieel welzijn komt uit in drie waarden die zich verhouden als drie lagen: relationele geborgenheid, levensbeschouwelijke vitaliteit en plausibiliteit en spirituele conformiteit.
- Het kunnen beamen van het welzijnsprofiel in een gegeven situatie (‘zo is het goed’) is een belangrijke indicatie voor existentieel welzijn.

De kern van existentieel welzijn wordt gevormd door spirituele conformiteit. Dat noopt tot een genuanceerde omschrijving van het verband tussen spiritualiteit en welzijn. Een instrumentalisering van spiritualiteit is met haar eigen aard in strijd. Geconcludeerd wordt dat er een positieve correlatie is tussen spiritualiteit en welzijn, maar dat deze indirect, dialectisch en kritisch van aard is.

In hoofdstuk 6 worden bestaande methodische benaderingen geordend en geclassificeerd. Ze laten zich ordenen op basis van het in hoofdstuk 4 ontwikkelde zingevingprocesmodel. Op basis van de *relationele, formele, spirituele en functionele* aspecten van zingeving zijn er relationele, formele, spirituele en functionele modellen te onderscheiden. Een transversale analyse laat zien dat deze modellen elkaar niet uitsluiten maar dat er allerlei bruggen tussen bestaan. Waar het ene is, is het ander nooit ver weg. Dat roept opnieuw de vraag op naar onderliggende structuur op basis waarvan deze modellen geordend kunnen worden met het oog op het praktijkdoel.

In hoofdstuk 7 wordt de opzet van het empirisch onderzoek verantwoord. Dit onderzoek wil de vraag beantwoorden op welke wijze de in hoofdstuk 3 t/m 5 genoemde aspecten van zingeving terug te vinden zijn in de praktijk van geestelijk verzorgers. Acht geestelijk verzorgers uit verschillende werkvelden is gevraagd wat zij zien als praktijkdoel. Tevens hebben ze een verslag aangeleverd van een gesprek of groepsgesprek. Op basis daarvan zijn ze geïnterviewd over de redenen die ze voor hun optreden hebben gehad. Dit is geanalyseerd in de traditie van de fenomenologisch-hermeneutische benadering en resulteerde in acht methodische profielen die in hoofdstuk 8 worden gepresenteerd. In de vergelijkende analyse van hoofdstuk 9 wordt duidelijk dat de theoretische orde inderdaad in de praktijk van geestelijk verzorgers terug te vinden is en dat met behulp van de categorieën relationeel, formeel, spiritueel en functioneel een profilering van het methodisch werken van geestelijk verzorgers mogelijk is. Ook wordt een onderliggende orde zichtbaar. Via het realiseren van relationele en formele waarden komen geestelijk verzorgers tot het realiseren van spirituele waarden in levensfunctioneel perspectief. Het blijkt tevens dat alle respondenten op een of andere manier een verdiepende beweging willen maken en dat de passieve lijn van de zingeving (wat doet het leven mij?) meer aandacht ontvangt dan de actieve lijn (wat doe ik met het leven?).

In hoofdstuk 10 worden de lijnen van theorie en empirie samen genomen en wordt de basismethodiek geformuleerd. Eerst wordt de specifieke contactvorm van de geestelijke verzorging beschreven en verantwoord: de begeleidingsontmoeting. Dat is een ontmoeting die tegelijk begeleiding is. Het is een ontmoeting met een gerichtheid op de dieperliggende spirituele laag van de ontmoeting zelf. Deze specifieke contactvorm vloeit voort uit het gegeven dat geestelijke verzorging zowel een vorm van zorg als van begeleiding is. In de begeleidingsontmoeting vindt een proces van verdieping plaats naar het spirituele niveau, waarin gestreefd wordt naar *spirituele conformiteit*: dat de ander leeft vanuit diens levensroeping. Dit wordt echter niet zomaar gedaan. Het vindt plaats in *levensfunctioneel perspectief*. Dat wil zeggen dat men hoopt dat versterking van de spirituele conformiteit de ander helpt het leven aan te gaan, aan te kunnen, uit te houden en te vervolgen. Dat gebeurt wanneer de ander zich kan verbinden met wat als eigen levensroeping wordt gezien.

Dit proces van verdieping gebeurt door middel van het realiseren van een combinatie van relationele en formele waarden. Inzichten uit de presentietheorie en de zorgethiek worden in dit hoofdstuk gebruikt om de werking van relationele waarden voor het zingevingproces te verhelderen. Deze zijn echter niet werkzaam

zonder de formele waarde van de betekenisgeving, net zoals de formele waarden niet werkzaam zonder de relationele. De bespreking van de structureel formele waarden resulteert in een beschrijving van de verschillende mate waarin geestelijk verzorgers zich met het verhaal van de ander inlaten. Dat begint met ruimte maken voor het verhaal en eindigt met het opsporen en verhelpen van zingevingfricties in het verhaal. Een belangrijk middel is de techniek van de perspectiefvergroting (in de diepte, de breedte, de lengte en de wijdte). De bespreking van de inhoudelijk-formele waarden laat zien hoe levensbeschouwelijke kennis in de begeleiding functioneert. De wijze waarop de expertise vervat in de methodische modellen in dit proces functioneert wordt geschetst.

Dit alles wordt samengevat in een methodische lijn. Zoals (para)medici werken volgens de lijn ‘anamnese-diagnose-behandeling-controle’ en verzorgenden zich op een of andere manieren bewegen op de lijn ‘bezorgd zijn-zorg op je nemen-zorguitvoeren-zorg ontvangen’, zo werken ook geestelijk verzorgers volgens een eigen methodische lijn. Die wordt geformuleerd als *naderen-verdiepen-laten-verbinden-vieren*. Als icoon daarvan kan men het beeld van het rituele bad gebruiken. Zo is aan het eind van dit onderzoek de verbinding tussen het ‘wat’, het ‘hoe’ en het ‘waartoe’ van de geestelijke verzorging in het licht gesteld.

In de slotbeschouwing van hoofdstuk 11 wordt gereflecteerd over de betekenis van deze basismethodiek voor de praktijk en de theorie van het vak en voor het gebruik ervan in opleiding en supervisie.